

Zvi Hartman

Zsidó értelmiségiek szembenézése az asszimiláció kudarcával (1918–1945)

Zsolt Béla és Pap Károly (Budapest), Ligeti Ernő (Kolozsvár)

„Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért
(más népekét, önző előnyökért).”
Illyés Gyula, 1970

Az asszimilációs csapda: a zsidóság helyzete a trianoni békét követően nemzetállammá vált Magyarországon

Miután a magyarországi zsidóság 1867-ben teljes körű polgári és politikai jogokat nyert, aktívan bekapcsolódott a magyar társadalom vérkeringésébe. A zsidók a magyar állam sikeres polgáraivá váltak, kulcsszerepet játszottak a 19. század végi Magyarország modernizálásában. Ezzel párhuzamosan az őket befogadó társadalom tagjai egyre inkább úgy érezték, nem tudják tartani a lépést új vetélytársaikkal. A magukat magyarnak valló állampolgárok számának növelése érdekében az állam vezetői az ország minden, a magyar kultúrát és nyelvet elfogadni akaró etnikai csoportjából igyekeztek minél nagyobb számban asszimilálni a magyar nemzethez. Ezen etnikai csoportok közül a zsidóság volt az, amely a leginkább hajlandóságot mutatott arra, hogy – C. A. Macartney megfogalmazása szerint – „statisztikailag eggyé váljon”¹ a magyarsággal, míg más nemzeti kisebbségek elutasították ezt. Ennek köszönhetően a politikai vezetés sikeresen megnövelte a magyar nyelvet beszélők számát az országban, amelyet nyugat felől a németiség, kelet felől a szlávok és a románok határoltak.

A zsidóság – beleértve azokat is, akik kelet felől vándoroltak be az országba – élni akart a magyar befogadó politika adta lehetőségekkel, s nagyban hozzájárultak a magyar nyelv és kultúra gyarapításához. Ez egy új típusú interetnikus kooperáció kezdete lett. Sőt, a zsidóság más nemzetiségeket is igyekezett a magyar nyelv és kultúra számára megnyerni. Ilyen körülmények között hangsúlyosan kell feltennünk a kérdést: mely körülmények játszottak szerepet az antiszemitizmus hazai megerősödésében?

Magyarországon a zsidók az élet minden területén sikeressé tudtak válni, amit a magyarok irigykedve figyeltek. A világháborús vereség, a trianoni békeszerződés megkötésének kényszere és a mindennapok frusztrációja termékeny talajnak bizonyultak a rasszista és fasiszta ideológiáknak.

¹ C. A. Macartney: *Hungary, a Short History*. Oxford, Oxford University Press, 1962. 193.

Az antiszemitizmus első jeleit Magyarországon Gyurgyák János az I. világháború idejére vezeti vissza, bár ez már korábban is jelentkezett. Ugyanakkor Gyurgyák arra kereste a választ, hogy mi újat hozott magával a „háborúk szele” a zsidók és a magyarok között fennálló kapcsolatban. Kezdetben a magyarok elégedettek voltak a dualizmus kori helyzettel, hiszen egy virágzó társadalom részeivé váltak. Ez azonban fokozatosan megváltozott: a méltóságérzetüket egyre inkább sértette a „törtető zsidó szellemiség”. A magyar nacionalisták úgy érezték, a zsidók fenyegetést jelentenek a nemzetre. A fajelmélet magyar szószólói nacionalista érzelmeiktől vezéreltetve kirekesztő politikát hirdettek, és követelték a zsidók eltávolítását a kulturális élet vezető pozícióiból.

Az antiszemitizmus egyik szószólója a szocialista nézeteket valló Ágoston Péter² (1874–1925) volt, a *Huszadik Század* című baloldali-radikális, szociológiai folyóirat munkatársa, ahol a szerzők nagy többsége zsidó vagy kikeresztelkedett zsidó (konvertita) volt. Ágoston azzal vádolta a zsidókat, hogy a háború alatt igyekeztek minél inkább elkerülni a frontszolgálatot, amelyben neki részt kellett vennie, s ezért úgy vélte, neki mint keresztény magyarnak kevesebb eszköze van célt érnie.³ Ágoston antiszemita nézeteit *A zsidók útja* című könyvében foglalta össze.⁴

Írásában azt állította, hogy a zsidók mások, mint a keresztények. A különbség oka szerinte valójában lényegtelen, maga a különbség ténye a fontos. Ha egy értelmiséginek, mint Ágoston – aki a Kun Béla vezette marxista kormányban is vezető szerepet töltött be – kétségei voltak arról, hogy a zsidók valóban a magyar társadalom részei lennének, akkor az asszimilációnak lehetetlennek kellett lennie. Mindez jól illusztrálja, hogy a más nemzetiség okozta frusztráció – legyen annak valós vagy képzelt alapja – könnyen válhat a kiválasztott csoport elleni negatív attitűd eszközzé. Így az I. világháború előkészítette a talajt az antiszemitizmus megerősödéséhez Közép-Európában.

Mindezek ellenére Ágoston tagadta, hogy antiszemita volna. Megpróbálta meggyőzni olvasóit, hogy az antiszemitizmust lehetséges objektív tényezőkkel alátámasztani.⁵ Ágoston olyan bonyolult elméletekkel állt elő, amelyek valójában jól ábrázolják, hogy az antiszemitizmus nem tárgyilagosan leírható fogalom. Egy „érzésből” ered, amelynek „talán lehet valós alapja”. Azt állította, hogy megérti az antiszemitizmus gyökereit. Kísérlete, hogy antiszemita érzelmeit leplezze, jól illusztrálja, hogy általánosságban nem tartotta lehetségesnek a zsidóknak a keresztény társadalomba való integrációját, és főképpen nem a magyar társadalomba való beilleszkedésüket. Másképp fogalmazva, a szocialista egyenlőségről hangoztatott elvei nem vonatkoztak a zsidók befogadására is.

² Ágoston Péter a temesközi (bánsági) Zombolyán született, Budapesten jogot hallgatott. Károlyi Mihály kormányában miniszteri posztot töltött be, a Kun Béla vezette Magyarországi Tanácsköztársaságban 1919 márciusától külügyi népbiztosként vett részt, majd a kommunista rezsim bukása után (az ún. népbiztosperben halálra ítélték) – fogolycseré révén került 1922-ben egy időre a Szovjetunióba.

³ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Budapest, Osiris, 2001. 89.

⁴ A könyv az ún. „zsidókérdéssel” foglalkozva nagy hullámokat vert a közéletben.

⁵ Ágoston Péter: *A zsidók útja*. II. kötet. Nagyvárad, Nagyváradai Társadalomtudományi Társaság, 1917. 23.

1919 tavaszán egy szélsőbaloldali, túlnyomórészt zsidókból álló bolsevik kormány vette át az ország vezetését, amelyet egy erdélyi (magyar) zsidó, Kun Béla vezetett. Ez a marxista rezsim azonban kevesebb mint fél év múlva megbukott, és nem sokkal később Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök vezetésével visszaállt a háború előtti monarchikus államforma. Ezzel kezdetét vette az úgynevezett kereszténynemzeti kurzus Magyarországon. A magyarok többségének szemében 1914-től Trianonig, a nemzetet ért valamennyi csapásért az élet minden területén elharapódzó „zsidó szellemiség” volt a felelős.

A jobboldali-konzervatív politikai vezetés nem sok erőfeszítést tett a két világháború közötti időszakban azért, hogy az ország zsidó lakossága otthon érezhesse magát. Az első zsidóellenes lépések egyike volt az úgynevezett *numerus clausus*, amely a zsidók egyetemekre való beiratkozását korlátozta. A következő a Központi Statisztikai Hivatal elnökének, Kovács Alajosnak a hazai zsidóság számbavételére irányuló munkája.⁶ 1922-ben publikált írásában vitatja, hogy a zsidók egy része sikeresen integrálódott volna a magyar társadalomba az 1867-es emancipációs törvényt követően, vagy hogy hozzájárultak volna az ország modernizálásához. Ennek ellenére elismerte, hogy ebben az időszakban kifejezetten szükség volt olyan nemzetiségekre, amelyek hajlandók voltak azonosulni a magyar kultúrával és nyelvvel annak érdekében, hogy a magyarok számát statisztikailag növelni tudják. A zsidók voltak leginkább hajlandók erre, minden más nemzetiségnél jobban tudtak alkalmazkodni ehhez a közpolitikai folyamathoz.

Azonban a zsidók voltak azok is, akik létrehozták a bolsevik rezsimet, és ráerőltették az internacionalista eszmét a magyar szellemiségre és nemzeti öntudatra. Ez Kovács szemében megbocsáthatatlan bűn volt. Számára ezen a ponton szertefoszlott a „zsidó csoda”. Megpróbált „tudományos” magyarázatot találni a zsidók I. világháború alatt tanúsított viselkedésére. Az ő olvasatában a zsidók így álltak bosszút a magyar antiszemitizmus miatt, amely az emancipációt megelőzően már évszázadok óta létezett, bár szunnyadt a dualizmus időszaka alatt.

A magyarok szemében az önbecsülésük és önképük visszaszerzése a „mások” – esetünkben a zsidók – kirekesztését jelentette.

Nézetem szerint a magyar társadalom a világháború és a békediktátumok után becsapva érezte magát, és mindenért a zsidóságot hibáztatta. Freuddal szólva: „mindig a másik felelős az én nehézségeimért.”

Fejtő Ferenc, a magyar-zsidó származású francia szociológus 1997-ben az évezredes, közös magyar–zsidó történelemről írt.⁷ Szerinte ez a két etnikai csoport olyan, mint egy furcsa pár. Valójában ez az elmélet Ady Endre feltételezését vette alapul a 20. század elejéről, majdnem száz évvel korábról. Ady úgy jellemezte a magyar–zsidó kapcsolatot, mint egy viszontagságokkal teli szerelmi viszonyt. Ady 1917-ben a zsidókkal való együttműködést áldásként élte meg, s nem átokként; olyan folyamatként, mely feltétlenül szükséges Magyarország jövőjének szempontjából. Őszintén hitt abban, hogy a zsidó–magyar integráció létfontosságú, s mindkét félnek meg kell tennie mindent azért, hogy

⁶ Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest, szerzői kiadás, 1922.

⁷ Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2000.

sikeres legyen. Nézetem szerint Ady igazi filozemita volt. A liberális zsidók többségének szemében ő testesítette meg az ideális keresztény-magyar értelmiségit.

A két világháború közötti Magyarországon nem létezett jelentős liberális erő, amely folytatni tudta volna Ady korábbi tiltakozását az antiszemita kiadványokkal és megnyilvánulásokkal szemben.

A többségi nemzet „másokat” kirekesztő politikája nem csupán magyar jelenség volt. A náci Németországban 1935-ben hozták meg a fajelméleten alapuló, úgynevezett nürnbergi törvényeket. Ezek kiindulásul szolgáltak az olyan, protofasiszta politikai rezsimeknek, mint amilyenek Magyarországon és Romániában kerültek hatalomra, hogy 1938-ban hasonló törvénykezést vezessenek be. A légkör megérett az „idegenek” – zsidók – kirekesztésének népszerűsítésére.

Esetünkben a kérdés nyitva marad: a zsidó értelmiségiek miért nem tudták megérteni a magyar politikai vezetés megnyilatkozásait, törvényhozási lépéseit és tetteit, különösen az 1920-as trianoni békeszerződés után?

Úgy tűnik, a magyarországi zsidók abba a hamis hitbe ringatták magukat, hogy az országban valójában csak néhány tucat szélsőséges antiszemita van, akik véletlenül kerültek vezető pozícióba, s ez csupán egy múló állapot.

Alább két példát mutatok be erre a megközelítésre.

Pap Károly (1897–1945) tipikus asszimiláns zsidó volt, tehetséges gondolkodója és írója a két világháború közötti Magyarországnak. Voltak időszakok, mikor zsidónak érezte magát, volt, mikor magyarnak, s időnként mindkettőnek. Politikai nézeteit tekintve voltak kommunista időszakai, és örökösen próbálta megtalálni helyét a magyar társadalomban. Íróként megvolt a képessége arra, hogy műveiben megjelenítse saját, belső identitásválságát. Pap Károly 1897-ben született Sopronban. Apja, Pollák Miksa Mihály magyar érzelmű, neológ rabbi volt, aki arra nevelte fiát, hogy ő legyen a következő rabbi a családban. A fiatal Pollák Papra magyarosította nevét, ám hamarosan eltávolodott a zsidó vallástól.

Az I. világháború során természetesen őt is besorozták. A keleti frontra került, ahol találkozott szegény, magyar, paraszti származású katonákkal, és szembesült ezen társadalmi réteg szociális problémáival. Ennek hatására kommunistává vált, dezertált a magyar hadseregből, s csatlakozott a Vörös Hadsereghez.

Budapestre visszatérve esszéiben belső konfliktusairól beszélt, középpontba helyezve a hitet és az erkölcsöt. Elmélyült a keresztény tanokban, és valószínűleg lelkes kereszténnyé vált volna, ha az antiszemitizmus és az erőszakos, keresztény nacionalizmus szele fel nem támad.

1935-ben jelent meg *Zsidó sebek és bűnök* című műve. Ebben elhibázottnak tartja a „városi liberális zsidók” hozzáállását a magyar parasztság szociális nehézségeihez. Szerinte a városi zsidóknak egyáltalában nem kellene beavatkozniuk abba, hogyan bánnak a magyar nemesek a parasztsággal.⁸ A magyaroknak egyedül kell megoldaniuk a saját

⁸ „Mert, amit a magyar úr, a magyar polgárság és magyar munkásság leginkább a magyar paraszt ellen hibázott, azt a zsidó polgárnak és zsidó munkásnak nem volt joga kijavítani.” Lásd: Pap Károly: *Zsidó sebek és bűnök. Vitairat. Különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, Kosmos, 1935. 72.

szociális problémáikat, s a zsidóknak nem kellene egyik etnikai vagy társadalmi csoport sorsában sem meghatározó szerepet betölteniük. Számára teljesen egyértelműnek tűnt, hogy egy zsidónak semmiképpen sem szabad vezető politikai szerepet vállalnia Magyarországon. Nézete szerint a zsidóságnak el kell fogadnia kisebbségi helyzetét, és nem a javíthatásán kellene fáradoznia. Emellett Pap igyekezett megérteni az antiszemiták gondolkodásmódját, s valószínűleg minden zsidó sorstársánál közelebb járt ahhoz, hogy belássa az asszimiláció kudarcát.

Kommunista pillanataiban Pap Jézust egyfajta „proletár vezetőként” ábrázolta, aki egyaránt küzdött asszimiláns zsidók és az antiszemiták ellen.

Pap nézőpontjának lényegét egy 1934-ben írt cikkében találjuk meg, amely Németh László antiszemita nézetei ellen íródott. Németh időnként antiszemita álláspontot képviselt, máskor viszont igyekezett megérteni a zsidók dilemmáit. Pap felvázolta a diaszpóra zsidóságának helyzetét, és különösképpen saját, magyarországi státusát. Félelemmel töltötte el a feladat, hogy őszintén beszéljen mind a magyaroknak, mind a hazai zsidóságnak a diaszpóra állapotáról.

Pap egyfelől érezte, hogy ősei hite, a judaizmus testét és lelkét egyaránt átítatja. Másrészt az erős magyarságtudat volt a tető, amely alatt felnőtt és élt, amely meghatározta anyanyelvét és írását.

„Németh idegenként, a zsidó irodalom képviselőjeként lát engem” – írja Pap. „Zsidónak, tehát valóban idegennek születtem.” A folytatásban elmondja, miszerint elfogadja, hogy idegenként kezelik, s ezt nem rója fel sem Némethnek, sem más magyar író kortársának. Önmaga zöld ágra akart vergődni saját, idegennek tartott pozíciójával, de megélhetése hozzákötötte őt a magyar nyelvhez, s hitt benne, hogy minden, az országban élő és dolgozó magyar zsidónak fel kell ismernie, hogy a magyar nyelvhez és kultúrához tartozik. Meggyőződése szerint mindenki, aki elkötelezett és lojális ehhez az elgondoláshoz, magyarnak számít. Vagyis egy néphez való tartozás az illető munkásságán keresztül nyilvánul meg.⁹

Azonban míg az elkötelezett munkás mindig az általa kiszolgált emberekért él, azok, akikben megvan a hajlam a kizsákmányolásra, mindig súlyos károkat fognak okozni a közösségnek, amelyben élnek. Manapság, a kapitalizmus időszakában, a kizsákmányolás egyre inkább kézzelfoghatóvá válik nemcsak Magyarországon, hanem minden, kapitalista berendezkedésű társadalomban. A zsidók nem csupán beilleszkedtek ebbe a rendszerbe, hanem kifejezetten vezető szerepet töltenek be benne. Pap marxista nézeteiben a kapitalizmus és a kizsákmányolás kéz a kézben jár.

Pap úgy vélte, két fő oka van az antiszemitizmusnak. Az egyik a folyamatos küzdelem a gazdasági túlélésért, pozíciókért, és az ebből eredő féltékenység. Meglátása szerint ez a féltékenység egy teljesen természetes reakció volt a többségi társadalom részéről. A másikat azonban nem tudta pontos terminussal leírni. E mögött Németh azon kijelentése húzódott meg, miszerint „[m]inden nemzetnek megvan a maga sajátos lelkülete”.¹⁰

⁹ Pap Károly: Válasz egy különítményes vallomására. In Kőbányai János (szerk.): *A zsidóság útja. Esszék (1848–1948)*. Budapest, Múlt és Jövő, 2000. 242–247.

¹⁰ Pap (2000): i. m. 244.

Amellett, hogy Pap nem tudott egyetérteni ezzel a nézettel, szerinte ez nem feltétlenül jelent antiszemitizmust, ellentmondva ezzel más magyar zsidók – mint Hatvany Lajos vagy Ignótus Pál – álláspontjának.¹¹ Pap hangsúlyozta, hogy a zsidók megtettek minden tőlük telhetőt, segítették a különböző nemzeteket, akikkel együtt éltek, s Némethnek ezt észben kellene tartania kritikái megfogalmazásakor. Németh elismerte, hogy Pap igen elkötelezett és lojális zsidó munkás.

Amikor Németh a zsidókat okolta Trianonért, Pap úgy vélte, hogy vitapartnere túlreagálja a zsidók felelősségét a történelemben. Ugyanakkor kijelentette: „Minden népnek meg kell őriznie egyedülálló, belső lelki értékeit s nem ajánlatos másokéval vegyítenie.”¹² Papot Buchenwaldba – onnan pedig Bergen-Belsenbe – deportálták, s nem élte túl a holokausztot.

Az asszimiláns zsidó értelmiségi másik példája Zsolt Béla. 1895-ben született Komáromban, s 1920-ban költözött Budapestre, és az ezt követő két évtizedben az egyik legtermékenyebb magyarországi szerzővé vált: tíz regényt jelentetett meg, és számos cikket publikált különböző újságokban. Írásaiban következetesen baloldali-liberális pozíciót foglalt el, vehemensen támadta a Trianon utáni Magyarország jobboldali kormányzatait, élesen bírálva az agráriusokat (népieket), akik piedesztálra emelték a nemzeti romantikával átitatott falu világát. Számos írásában szembeszállt azzal a sovíniszta elgondolással, miszerint a tiszta magyar faj gyökere a vidék. Nézete szerint mind a városi munkások, mind a parasztság számára hasznos lenne a nyugati típusú városi életmód meghonosítása az országban.¹³ Gondolkodásában közel állt más liberálisokhoz, mint például a korábban már említett Ady Endréhez.

Zsolt folyamatosan őrlődött saját vágyálmai és a kegyetlen valóság között. Úgy érezte, közelebb áll keresztény magyar polgártársaihoz, mint bármely más ország zsidó állampolgáraihoz. Meggyőződése volt, hogy zsidók és magyarok hasonlítanak egymásra lelkükben, kultúrájukban és nyelvükben, sőt, közös antropológiai gyökerekkel rendelkeznek. Hitt magyarok és zsidók közös sorsában, míg a valóság arcul nem csapta.

Elhagyva Budapestet, 1939 nyarán Párizsba (ahol korábban többször is járt) költözött feleségével, de hamarosan mindent megtettek azért, hogy visszatérhessenek, és sikerült az utolsó, Budapest felé induló vonatra felszállniuk. Zsoltot 1942-ben elhurcolták egy ukrainai kényszermunkatáborba, majd 1944-ben a nagyváradai gettó foglya volt. A háborút követően visszatért Magyarországra, még mindig azt remélve, hogy demokratikusabbá teheti a magyar társadalmat.

Ez volt az egyetlen hely számára, ahol saját önazonosságát meg tudta találni íróként, az írott szó művészeként. Itt saját nyelvén tudta kifejezni nézeteit, és egy olyan miliőben létezhetett, amelyet mindennél jobban ismert. Pontosan tudta, hogyan kell reagálnia a magyar társadalom rezdüléseire és szeszélyeire. Még az után is, hogy az ország

¹¹ Pap (2000): i. m. 245.

¹² Pap (2000): i. m. 244.

¹³ Zsolt Béla: A nagyverdő és a nagyvilág. In Zsolt Béla: *Kőért kenyér. Vezércikkek 1921–1939*. Budapest, (k. n.), 1939. 49.

megtagadta őt, hitt abban, hogy visszaváltoztathatja azzá a nemzetté, amely 30 évvel korábban volt.

Az alább következő idézetekből – közülük az utolsó kettő teljesen ellentmond egymásnak – az látható, hogy Zsolt Béla nem igazán látott más alternatívát Magyarország előtt, mint visszatérni a liberális értékekhez, még akkor is, ha az idők a legkeményebb próbáknak vetették alá érzelmeit, és tulajdonképpen ő maga is tudta, hogy szavainak nincs igazán súlya.

„Hazám a frontvonalra küldött engem, de nem azért, hogy megvédjem, hanem, hogy kényszerszermunkával próbára tegye hűségemet és fizikai határait. A megbélyegzettség, a katonák ordas viselkedése mind azt akarta elérni, hogy vagy meghaljak, vagy olyannyira meggyűlöljem hazámat, hogy végül eláruljam. Valóban majdnem meghaltam, de nem árultam el nemzetemet, mert alapvetően képtelen vagyok elárulni bárkit vagy bármit. Nem is tudtam valójában meggyűlölni, inkább egy olyan, feloldhatatlan konfliktusba kerültem vele, mintha a saját édesanyám aljas módon eltaszított volna engem, megpróbált volna megmérgezni s örökségemet részeg szeretőkre költötte volna.”

„Nem voltam képes másra cserélni [hazámat], mégcsak elméletben sem, miközben a zsidók körülöttem Palesztináról, az új hazáról álmodoztak – bár mindez kétségkívül csak elméleti kérdés már.”¹⁴

„Hogyha hazám gázkamrába küld engem, akkor már nincs szükségem rá. [...] Magyarországon kívül nem érdekel más haza.”¹⁵

Zsolt 1945-ben hazatért Svájcból, ahová az egyik Kasztner-vonat utasaként jutott el 1944-ben.¹⁶

Az írott szó embereként – sok zsidó író és publicista sorstársához hasonlóan – képtelen volt elképzelni, hogy más kultúrkörben éljen, mint amelyben felnőtt, a cionista eszmékkel és az alijázással nem tudott teljes mértékben azonosulni, hiszen ez nem csupán egy új nyelv elsajátítását jelentette volna, hanem egy új nemzetbe való beilleszkedést is.

Ellentétben a tudósokkal, fizikusokkal, matematikusokkal, kémikusokkal, akiknek (egyszerűen szólva) csak egy új nyelvet kellett megtanulniuk ahhoz, hogy szakmaikat az új otthonukban is gyakorolni tudják, az íróknak egy újfajta gondolkodásmódot és egy „új valóságot” kellett (volna) elsajátítaniuk.

Zsolt „racionalizált” elmélete a szerzett (magyar) identitásról, mint saját, „valós” identitása, sajnálatos módon elbukott. Még a holokauszta sem tudta eltávolítani a magyar kultúrától. Számára a cionizmus csupán utópia volt, s nem tudta magát azonosítani más, nyugati társadalmakkal.

Az I. világháborút lezáró békék és az új nemzetállamok létrejötte következtében már nem maradt hely a zsidók számára az új országokban. Az asszimilált magyar zsidóság számára különösen nehéz volt felismerni az új közép-európai nacionalizmusok sötét arcát.

Tudva, amit ma tudunk, a „mások” – esetünkben a trianoni Magyarország zsidósága – elfogadásának képtelensége nem okozott volna meglepetést. Az újonnan létrejött és frusztrált nemzetállamok – közöttük Magyarország is – nem tudtak liberális, befogadó

¹⁴ Zsolt Béla: *Nine Suitcases*. London, Random House, 2004. 49.

¹⁵ Zsolt (2004): i. m. 49–50. A szerző 1945-ben kezdte el írni emlékiratait.

¹⁶ A Kasztner-vonatokról lásd: Anna Porter: *The Kasztner Trains. The True Story of Rezső Kasztner, Unknown Hero of the Holocaust*. Vancouver, Douglas & McIntyre, 2007.

álláspontot képviselni a területükön élő más nemzetiségekkel szemben. A nemzetállam alapja szerintük a „tiszta faj” kellett hogy legyen. Nem létezett semmilyen metszéspont az antiszemita gondolkodásmódja és az asszimilált zsidók között, akiket mint „a magyar fajra leselkedő fenyegetést” láttak.

Asszimiláció a multietnikus Erdélyben: kettős kudarc – Ligeti Ernő esete

Erdély csak egy példa a soknemzetiségű régiókra Európában, ahol a különböző mítoszok igencsak megnehezítették az itt élő közösségek életét. Meglehetősen nehéz feladat felvázolni a három fontos erdélyi nemzetiség – magyarok, románok és zsidók – egymáshoz való viszonyát. Utólag azt mondhatjuk, hogy egyikőjük sem viselkedett túl bölcsen, még úgy sem, hogy egyiküknek alapos oka volt arra, hogy úgy cselekedjen, ahogyan tette.

Ahogy a trianoni Magyarországon, úgy Erdélyben is vízváltásztónak bizonyultak az I. világháborút lezáró békék a térség zsidóságának szempontjából. Visszatekintve úgy tűnik fel, az erdélyi zsidók a világháború előtt a magyarosodás mézes-mázos ígéretének foglyai voltak, nemigen létezett más lehetőség számukra, mint a magyar kultúrába való beolvadás. 1920-ban azonban Erdély Románia része lett, s a zsidók hirtelen egy teljesen új világban találták magukat.

Az 1919–1920-as párizsi környéki békéket követően az új román nemzetállam – amely magában foglalta a régi királyságot, valamint Erdélyt, Bukovinát és Besszarábiát – valójában egy soknemzetiségű ország lett, amelyben a románok aránya csupán 71,9%-os volt.¹⁷ Következésképpen igencsak nehézkes volt közös nevezőre hozni a nemzetiségi és vallási szempontból rendkívül színes lakosságot. A Kárpátok mindkét oldalán a zsidók voltak azok, akik a politikai vezetés szerint legjobban megtestesítették a fiatal nemzetállamra leselkedő veszélyeket. A bukaresti vezető rétegek komolyan hittek abban, hogy ezek az „idegen elemek” akadályozzák Románia fejlődését.

A 19. század során és a 20. század elején a magyarok elnyomták a románokat, akik többséget alkottak Erdély területén. Azért, hogy befolyásukat növelni tudják a térségben, a magyarság minden lehetséges módon igyekezett biztatni a zsidóságot, hogy magyarnak vallja magát. Cserébe a zsidók egyenlő polgári és politikai jogokban részesültek. Mivel a zsidóságnak nem voltak semmiféle területi igényei a magyar állammal szemben, így készen álltak hűséget fogadni a magyar nyelv és kultúra iránt.

A zsidó író, Ligeti Ernő (1891–1945) – aki Kolozsváron született Lichtenstein néven – számos regényt és cikket publikált a két világháború közötti időszakban, amelyekből jól látható, hogy nem igazán sikerült megemésztienie az őt körülvevő nemzetek mentalitásában bekövetkezett változásokat. Visszatekintve úgy tűnik, szándékosan nem nézett szembe a valósággal. Hitt benne, hogy az asszimilált zsidóságnak lehet helye a magyar nemzetben, s igyekezett meggyőzni elsősorban saját magát, de magyar

¹⁷ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. II. kötet. București, Editura Institutului central de statistică, 1930. XXIV.

kollégáit is arról, hogy a hozzá hasonló zsidó értelmiségiek integráns részei a társadalomnak, amelyben élnek. Ez volt a hitvallása, függetlenül a valóságtól. Csapdába esett a liberális és demokratikus társadalom létének illúziójában. Személye tökéletes példája annak a szemléletmódnak, amely jellemző volt az asszimilált zsidóság nagy többségére és kis részben a magyar, valamint román értelmiségiekre, akik hittek ebben az elképzelésben.

Újságírói karrierjét Nagyváradon, a liberális napilapnál, a *Nagyváradai Naplónál* kezdte, ugyanott, ahonnan Ady Endre is indult 1900-ban.¹⁸ Később a kolozsvári *Keleti Újság* egyik vezető publicistája lett, amely 1927-től az Országos Magyar Párt hivatalos lapja volt. Az 1920-as években ez a két újság számított a legmeghatározóbb liberális lapnak Erdélyben.

A román nacionalizmus feléledése Erdélyben már jóval az I. világháború előtt elkezdődött. A román nemzeti mozgalmat Erdélyben, Bánátban és a magyar területeken 1881-ben alapították. A magyar hatóságok igen határozottan léptek fel a nemzetiségi vezetők ellen, akik közül többeket le is tartóztattak.

Az I. világháború idején, mikor Ligeti jogot hallgatott a kolozsvári egyetemen, tudatában volt a magyarok és románok között lévő feszültségnek, ám nem ismerte fel a helyzet komolyságát. A magyar író, Kós Károly már 1911-ben felhívta a figyelmet az egyre feszültebb helyzetre a két nemzet között.¹⁹

A háborút követően az ifjú transzilvanista Ligeti egyre inkább szembesült a nemzetiségeket szétválasztó szakadékkal. Ligetit az őt körülvevő környezet inspirálta a *Föl a bakra* című regénye megírásakor, amelyben szülővárosának három legjellemzőbb etnikumát jeleníti meg: románokat, magyarokat és zsidókat. Sok ironia jellemzi ezt a művet. A regény hősei a háborút követően igyekeznek megtalálni helyüket az életben. Megpróbálják megemésztetni a változásokat és kitalálni, hogyan tudnák kezelni az új helyzetet. Elekes, a fiatal magyar banktisztviselő megfogadta magának, hogy nem avatkozik bele más kisebbségek életébe.²⁰ Ligeti Elekest egy állandóan őrlődő, bizonytalanzkodó magyarként festi le, miközben a könyv más magyar karakterei az elvesztett Erdélyt gyászolják.

Elekes alapvetően közömbös volt az 1918-as változásokkal kapcsolatban. Az idő múlásával azonban egyre inkább foglalkoztatni kezdi a magyar kisebbség sorsa, és egyre növekvő aggodalommal követi az eseményeket.

Egy másik szereplő, Ștefănescu, a magas rangú román tiszt bátran arról biztosítja a magyar lakosságot, nem fogja megakadályozni, hogy csárdást táncoljanak.²¹

A háború végén szinte nap mint nap alakultak különböző – román, magyar, szász, székely – nemzeti tanácsok, amelyek valamelyike majd mindennap fel s alá masírozott

¹⁸ Hegedűs Nándor: *Ady Endre Nagyváradai napjai*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet, 1957. 11.

¹⁹ Kántor Lajos: Ligeti Ernő – és amit átélt. *Kortárs*, 46. (2002), 2–3. 148.

²⁰ Ligeti Ernő: *Föl a Bakra*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Szépmíves Céh, 1925. Elekest a könyvben számtalanszor az új rezsim „anti-hőse”-ként emlegetik.

²¹ Ligeti (1925): i. m. 40.

Kolozsvár utcáin.²² A helyzetet Ligeti Elekes feleségének, Mariskának szavaival érzékelteti, aki döbbenten figyelte a román katonák parádéját a városban: „Soha nem gondoltam volna, hogy ennyi román van a világon.”²³

Stern, a könyv zsidó karaktere, aki Ligetihez hasonlóan újságíró, arról elmélkedik, hogy a zsidóság már mély gyökeret eresztett a magyar kultúrában. Személyes nehézségeiről is beszámol, arról, hogy milyen nehezen tud alkalmazkodni az új román rezsimhez. Stern nem tagadja meg zsidó mivoltát, de emlékezteti az olvasót magyar kulturális gyökereire és vágyára, hogy egy liberális társadalomban élhessen.

Ligeti elmagyarázza olvasóinak, hogyan értelmezi a transzilvanizmus ideológiáját. „Minden etnikumnak nyitottnak kell lennie egymás felé, és egyenlő jogokkal kell rendelkezzenek saját nyelvükhöz és kultúrájukhoz.”²⁴ *Élni és élni hagyni*, ez volt Ligeti Ernő hitvallása. Könyörgött magyar sorstársaihoz, hogy ne hagyják, hogy a nacionalista szlogenek foglyul ejtsék érzéseiket és tetteiket. Zsidóként követelte a választás jogát, hogy önmagát magyarként definiálhassa, azt, hogy anyanyelvén, magyarul írhasson, anélkül, hogy emiatt inzultus érné. Csak egy célnak szabad lennie, a békés együttélésnek. „Mi, erdélyiek javíthatatlan romantikusok vagyunk” – vallotta Ligeti.²⁵

Az 1920-as években Ligetinek meggyőződése volt, hogy elszakíthatatlan kapocs létezett korábban az erdélyi magyarok és Magyarország között. Ez azonban csak 1918-ig tartott, amikor is minden nemzetiség igyekezett újradefiniálni saját nemzeti identitását, és biztosítani jelenlétét a térségben, amelyben élt. Nem létezett tolerancia az „idegen” vagy a „más” irányába. A liberális Ligeti – aki nosztalgiával gondolt a Ferenc József-i időszakra, a dualizmus korára – hajlandósága és vágya a békés változásra illúzióknak bizonyult.

Az 1920-as években Ligeti szorosan együttműködött Paál Árpáddal, a liberális körök hangadó transzilvanista újságírójával, míg az nem vált szélsőjobboldali antiszemitává. Mindkettőjük alapító tagja volt az Erdélyi Magyar Írók Szövetségének, az *Erdélyi Szépmíves Céh*nek,²⁶ amely 1928 és 1944 között nyitott volt minden író és költő számára Erdélyben, aki magyar nyelven alkotott. A szövetségnek számos zsidó tagja is volt.²⁷

A *Keleti Újságnál* töltött évek után, 1934-ben Ligeti megalapította Kolozsváron a *Független Újság* című hetilapot, egy független, liberális szemléletű folyóiratot, amelytől azt remélte, hogy ellensúlyozni tudja az egyre növekvő mennyiségű fasiszta sajtóterméket.²⁸ 1940-ben Észak-Erdély újból Magyarország részévé vált, így az 1938 és 1940 között elfogadott magyarországi zsidótörvények Erdélyben is hatályba

²² Ligeti (1925): i. m. 53.

²³ Ligeti (1925): i. m. 53.

²⁴ Ligeti (1925): i. m. 64.

²⁵ Ligeti (1925): i. m. 112. Stern szavain keresztül fejezi ki Ligeti saját nézeteit.

²⁶ Kántor (2002): i. m.

²⁷ Lásd az *Erdélyi Helikon* adatbankját: <https://erdelyihelikon.adatbank.ro/>.

²⁸ Lásd például a szélsőjobboldali folyóiratot, az *Erdélyi Lapokat*, amelyet Nagyváradon alapítottak 1932-ben, s a magyar katolikus egyház politikai és pénzügyi támogatását élvezte.

léptek. Ligeti 1943-ban Budapestre költözött, itt konzervatív napilapnak, a *Magyar Nemzet*nek kezdett el dolgozni. Bár rendelkezett a magyar hatóságok által kibocsátott menlevéllel, a nyilasok 1945 januárjában meggyilkolták.

Ligeti már 1922-ben megfogalmazta a nemzeti hovatartozásról kialakított koncepcióját, miszerint „egy nemzethez való kötődés a kultúrában gyökerezik”.²⁹ Nézete szerint a nemzeti öntudat a történelmi élményeken alapul. Annak ellenére, hogy a magyar nemzet nem volt hajlandó őt, az asszimilálódni akaró zsidót befogadni, ő mégis minden tekintetben magyarként tekintett önmagára. A magyar kultúrába született bele, és csak magyar nyelven tudta kifejezni önmagát. Mégis, kételkedett a magyarok zsidók iránti jóindulatában. Másrészt, úgy gondolta, a magyarok reálsan látták azt, hogy a zsidók sosem lesznek a magyar társadalom integráns részei sem Magyarországon, sem Erdélyben.

Ellentétben a legtöbb magyar zsidóval, Ligeti szeretett volna együttműködni a cionistákkal,³⁰ akik csalódtak mind a románokban – akik nem tudták kezelni az új helyzetet –, mind a látszólag liberális nézeteket valló magyarokkal való együttműködésben. Ugyanakkor tisztában volt vele, hogy egy ilyen típusú együttműködés igencsak vágyálomszerű. Ligeti méltányolta az erdélyi cionista mozgalom kitartását az önálló zsidó nemzeti identitás mellett.

Ligeti úgy érezte, hogy románok megpróbálják különválasztani a zsidókat a magyaroktól azzal, hogy a cionista mozgalomhoz való csatlakozást szorgalmazzák. Szerintük a zsidóknak saját nemzeti törekvéseikre kell koncentrálniuk, nem a magyar nemzeti mozgalomban részt venniük. Mindez észszerűnek hangzott Ligeti számára, bár szkeptikus volt a tekintetben, hogy a románokat pontosan mi motiválja a zsidó nemzeti mozgalom támogatására. Azt feltételezte, hogy a románok azért igyekeznek ebbe az irányba befolyásolni a zsidókat, mert statisztikailag növelni igyekeznek a románok számát, ahogyan 1918 előtt a magyarok is hasonló politikával próbálkoztak saját számuk gyarapítására. Ahhoz, hogy ez sikerülhessen, először a zsidókat kellett leválasztani a magyarokról.

Ligetit aggasztotta a magyar belpolitika új iránya, az úgynevezett kereszténynemzeti kurzus, amely lényegében a zsidók kirekesztését jelentette. A magyar kormányzat első intézkedése ebbe az irányba a *numerus clausus* bevezetése volt 1920-ban, ami a zsidó diákok egyetemre való beiratkozását korlátozta.

Saját bevallása szerint őt ekkoriban nem saját identitása aggasztotta, hanem sokkal inkább az, ahogyan a magyarok a zsidókat látták. Annak ellenére, hogy megvolt a képessége arra, miszerint a maga mélységben lássa a nyugtalanító változásokat, amelyek bekövetkeztek a magyarok mentalitásában, s amelyek már nem adtak teret semmiféle szabad érzelmi, emocionális önkifejezésnek, mégis képtelen volt felismerni a kereszténynemzeti kurzus egyre sötétebb arcát. Ligeti próbálkozása, hogy önmagát és a magyarokkal együttérző zsidóságot meggyőzze magyarságukról, kudarcot vallott. Minél inkább idegenként kezelték a magyarok a zsidókat, ők annál inkább igyekeztek

²⁹ Ligeti (1925): i. m.

³⁰ Ligeti (1925): i. m. 81.

minden lehetséges módon kifejezni magyar identitásukat. A magyarok emiatt azzal vádolták őket, hogy egy olyan szekérre akarnak felkapaszkodni, amely egyáltalán nem akarja őket felvenni.

Ligeti megközelítése ellentmond Anthony D. Smith etnoszimbolista elméletének.³¹ A teória szerint – amelyet Anthony Smithen kívül Montserrat Guibernau és John Hutchinson is képvisel³² – a nemzetek identitása, öndefiníciója a körülmények függvényében folyamatosan változik. Azonban a történelmi emlékek és ősi mítoszok generációról generációra változatlanok maradnak.

Ligeti szerint az úgynevezett „szerzett identitás” az egyén alapidentitása – amelytől nem lehet megszabadulni –, az egyén természetének részévé válik. Egyfajta „hangulatingadozasként” definiálta azt, mikor a zsidók őseikre és közel-keleti gyökereikre emlékeztek. Szerinte semmi szükség nincs arra, hogy megtagadják múltjukat. Elgondolását a prominens angol államférfi alakjával, Disraelivel támasztotta alá, akiről köztudott volt, hogy ősei soha nem foglaltak helyet Arthur király kerekasztalánál.³³ Ligeti megpróbálta ezt saját magának és olvasóinak is megvilágítani. Szerinte a zsidók igenis beilleszthetők a magyar társadalomba a másságuk ellenére is.

Ligeti elmélete az egyén szerzett identitásának elsőbbségéről, sajnos, megbukott. A magyarok valóban nem tudták befogadni zsidó társaikat. Fenyegetésnek látták őket, olyanoknak, akik megpróbálják átvenni az irányítást az életük fölött, megfosztják őket saját értékeiktől, sőt, ami még rosszabb, saját értékrendszerüket igyekeznek ráerőszakolni a magyarokra.

Vádiratszerű publicisztikájában azzal szembesítette a magyarokat, hogy számukra csak az a jó zsidó, aki a pénztárcáját kinyitja, de a száját nem. Ligeti szerette volna, ha a magyarok megváltoznak. Vágyálomszerű elképzelése abból az érzésből eredt, hogy önmagát csak és kizárólag magyarként tudta definiálni. Nem tudta elképzelni azt, hogy a magyar kultúra egymagában is létezhet, mindenfajta zsidó befolyás nélkül.

Megdöböntette, hogy számos nacionalista szószóló úgy gondolta: csak azok az igazi magyarok, akik földművelésből élnek.

Nevetségesnek tartotta azt az általa „földhözragadt magyarok”-nak nevezett réteget, akik szerint Erdély azoké, akik nem hagyják sorsára, tehát a parasztságé. A magyarok ezen csoportja azzal vádolta a zsidóságot, hogy válság idején ők az elsők, akik elhagyják a süllyedő hajót. Ellentétben a magyar nacionalista sajtó állandóan hangoztatott vádjával, miszerint a zsidók megbízhatatlan internacionalisták, Kecskeméti Lipót, a nagyváradi neológ főrabbi például nem volt hajlandó hitközségét elhagyni azért, hogy budapesti főrabbi legyen, holott ez hatalmas előrelépést jelentett volna számára. Ligeti szemében Kecskeméti – akinek mélyreható ismeretei voltak nemcsak a judaizmusról, hanem a magyar nyelvről és kultúráról is – jelenítette meg az ideális magyar zsidót.

³¹ Anthony D. Smith: *Myth and Memoirs of the Nation*. Oxford, Oxford University Press 1999.

³² Vö. Smith (1999): i. m.

³³ Ligeti (1925): i. m. 83.

Az általam áttekintett időszakot (1918–1940) követően, 1941-ben megjelent könyvében összefoglalta az erdélyi magyarságnak az elmúlt két évtizedben kisebbségben töltött szomorú sorsát.³⁴

Négy évvel később a nyilasok feleségével együtt meggyilkolták.

Összegzés

Három zsidó értelmiségi, író és újságíró törekvéseit, életútját tekintettük át írásunkban, akik mind a magyar kultúrkörhöz tartoztak – Pap Károly és Zsolt Béla Budapesten, Ligeti Ernő Kolozsváron –, és a végsőkig kitartottak mellette. Ez volt az a kultúra, amelyben felnőttek, amelyet minden lélegzetvétellel magukba szívtak. Tökéletesen ismerték a nyelvét, és érezték minden apró rezdülését. Osztottak a magyarok minden örömeiben és bánatában. Mindhárman a két világháború között értek el pályájuk és alkotóképességük csúcsára, s mindeközben mély sajnálattal és döbbenettel figyelték a magyar zsidóság kirekesztésének folyamatát. Bár sokáig tagadni próbálták a valóságot, fokozatosan megértették, hogy a világháborút követően megváltozott a zsidók szerepe a társadalomban, és belátták, hogy a nemzetállami koncepció soha nem lesz befogadó a kisebbségekkel szemben, különösen nem a zsidókkal szemben.

Ligeti Ernő volt az első hármójuk közül, aki – már 1922-ben – érzékelte, hogy az új határok között élő magyarok fokozatosan eltávolodnak eddigi szövetségeseiktől és sors-társaiktól, a zsidóktól. Ő, aki csapdába esett románok és magyarok között, már igen korán világosan látta, hogyan teszi meg a magyar politika az első lépéseket a zsidók kirekesztésére.

Ellentétben az asszimilációt hirdető zsidókkal és konvertitákkal, a Budapesten élő Pap Károly tisztában volt vele, hogy a zsidóságnak semmi esélye sincs a magyar társadalomba való beolvadásra. Következésképpen igyekezett meggyőzni zsidó honfitársait, hogy adják fel végre az asszimilációról és befogadásról szövögetett álmaikat, fogadják el kisebbségi mivoltukat, és főképpen hagyjanak fel azzal, hogy megpróbálják befolyásolni, miként vezetik a magyarok az országot.

Hármójuk közül Zsolt Bélát kell emlitenünk azon értelmiségi példajaként, aki képtelen volt megérteni: a magyarok soha nem integrálják a zsidókat. Cikkeiben mindent megtett azért, hogy meggyőzze keresztény-magyar olvasóit arról, identitása és kultúrája csak és kizárólag magyar, s könyörgött, hogy a többségi társadalom ne árulja el, ne taszítsa el őt. Ezzel együtt is azonban be kellett látnia, hogy a többségi társadalom soha nem fogja igazán befogadni.

Tulajdonképpen mindhárman képtelenek voltak belátni, hogy hazájuk kiteszítja magából őket. Pap Károlyt deportálták, s nem élte túl a megpróbáltatásokat. Ligetit a nyilasok lötték agyon a nyílt utcán 1945 januárjában. Csak Zsolt Béla élte túl a holokausztot, csodával határos módon.

³⁴ Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban.* Kolozsvár, Fraternitas R.-T., 1941.

Felhasznált irodalom

- Ágoston Péter: *A zsidók útja*. II. kötet. Nagyvárad, Nagyváradai Társadalomtudományi Társaság, 1917.
- Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2000.
- Filep Tamás Gusztáv: *Ligeti Ernő – Egy urbánus transzilvánista*. Budapest, MMA Kiadó, 2019.
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméletörténet*. Budapest, Osiris, 2001.
- Hegedűs Nándor: *Ady Endre nagyváradai napjai*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet, 1957.
- Kántor Lajos: Ligeti Ernő – és amit átélt. *Kortárs*, 46. (2002), 2–3. 144–150.
- Katz, Jacob: *From Prejudice to Destruction. Anti-semitism 1700–1933*. Cambridge, Harvard University Press, 1982.
- Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest, szerzői kiadás, 1922.
- Lichtmann Tamás: *Pap Károly*. Budapest, Akadémiai, 1979.
- Lichtmann Tamás: *Az igazságkereső Pap Károly*. Budapest, Múlt és Jövő, 2001.
- Ligeti Ernő: *Föl a Bakra*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Szépművés Céh, 1925.
- Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Kolozsvár, Fraternitas R.-T., 1941.
- Ligeti Ernő: Erdély zsidósága. In Kőbányai János (szerk.): *A zsidóság útja. Esszék (1848–1948)*. Budapest, Múlt és Jövő, 2000. 253–260.
- Macartney, C. A.: *Hungary, a Short History*. Oxford, Oxford University Press, 1962.
- Pap Károly: *Zsidó sebek és bűnök. Vitairat. Különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, Kosmos, 1935.
- Pap Károly: *Zsidó sebek és bűnök és más publicisztikák*. Szerkesztette Nagy Sz. Péter, Sebes Katalin, Kőbányai János. Budapest, Múlt és Jövő, 2000.
- Pap Károly: Válasz egy különítményes vallomására. In Kőbányai János (szerk.): *A zsidóság útja. Esszék (1848–1948)*. Budapest, Múlt és Jövő, 2000. 242–247.
- Porter, Anna: *The Kasztner Trains. The True Story of Rezső Kasztner, Unknown Hero of the Holocaust*. Vancouver, Douglas & McIntyre, 2007.
- Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. II. kötet. București, Editura Institutului central de statistică, 1930.
- Smith, Anthony D.: *Myth and Memoirs of the Nation*. Oxford, Oxford University Press, 1999.
- Zsolt Béla: A nagyerdő és a nagyvilág. In Zsolt Béla: *Kőért kenyér. Vezércikkek 1921–1939*. Budapest, (k. n.), 1939. 46–52.
- Zsolt, Béla: *Nine Suitcases*. London, Random House, 2004.

Zvi Hartman

Facing the Assimilation of Jewish Intellectuals (1918–1945)

Béla Zsolt and Károly Pap (Budapest), Ernő Ligeti (Kolozsvár)

The good nationalist guards rights,
the bad nationalist slights them,
– not least of the people he selfishly blights.
Gyula Illyés (1970)

After Hungarian Jews were granted full civil rights in 1867, they played an active part in Hungarian society. They became thriving citizens of the Hungarian state, playing an essential role in westernising Hungary in the late nineteenth century, while the Magyars (used here henceforth to refer to those who saw themselves as ethnic Hungarian citizens of the Hungarian state – *trans.*) increasingly felt that they had been left behind. In order to swell the number of Hungarian citizens, the leaders of the Magyars “recruited” all the various ethnic groups of Greater Hungary prepared to embrace Hungarian language and culture. Among those groups, the Jews were the main ethnicity ready to become “statistically united”,³⁵ as Carlile A. Macartney put it, whereas other ethnicities tended to reject this. Thus the leaders of the Magyars enlarged their Hungarian-speaking population in a country which had the Germans as their neighbours to the west and the Slavs and Romanians as neighbours on the other side of Hungary, in the east.

The Jews of Hungary, including those who immigrated to Hungary from other eastern countries, were ready to embrace the Magyars’ “inclusivist policy” and as a result they made major contributions to Hungarian language and culture. This was the beginning of a new kind of interethnic cooperation. The Jews even attempted to win over other ethnicities to the acceptance of Hungarian language and culture.

What led to the rise in anti-Semitism?

In Hungary, the Jews were able to succeed in every field of endeavour and the Magyars were envious of their success. Their defeat in World War I, the Treaty of Trianon, and frustration in daily life proved fertile ground for racist and fascist ideologies.

János Gyurgyák has traced the first manifestations of anti-Semitism in Hungary back to World War I, seeking to answer the question: what brought about these “winds of change”, after what had been formerly a “close relationship” between the Magyars and the Jews? Initially, the Magyars were satisfied that the latter formed an integral part of a flourishing

³⁵ Carlile A. Macartney: *A Short History of Hungary*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1962. 193.

society. Gradually, however their feelings and sense of dignity came to be offended by the “aggressive Jewish mentality”. They increasingly saw the Jews as a “national threat” to the “pure Magyar race”. Based on these national feelings, the Magyar spokesmen for racial theories voiced their exclusivist politics and demanded the removal of the Jews from leading cultural positions in Hungary.

One of the first spokesmen for anti-Semitic views was the Hungarian Socialist Péter Ágoston,³⁶ a contributor to the radical left-wing sociological review *Huszdik Század*³⁷ (*The Twentieth Century*), most of whose contributors were Jewish or Jewish converts to Christianity. He accused the Jews of avoiding military service in the Great War in which he himself was obliged to take part. As a Christian Magyar (Hungarian) he felt he was discriminated against. Ágoston’s philosophical approach to anti-Semitism is outlined in his book *A zsidók útja* [The Way of the Jews].³⁸

In this book he claimed that Jews were different from Christians. Irrespective of the reason for this, he claimed, what mattered was the fact of their difference. If an intellectual like Ágoston, a leading figure in Béla Kun’s Marxist government, had doubts about the Jews being part and parcel of the Hungarian nation, assimilation was bound to be impossible. This shows how frustration caused by another ethnicity, whether factual or imagined, can easily become a trigger for a negative attitude towards the group targeted. Thus, the atmosphere of World War I and the postwar era paved the way for the growth of anti-Semitic sentiment in Central Europe.

Yet Ágoston denied he was anti-Semitic. He tried to convince his readers that an “objective” explanation for anti-Semitism was possible.³⁹ He expounded complicated theories, which, however, demonstrated that anti-Semitism was not a phenomenon capable of being described objectively, but stems from a “sentiment” that “might perhaps have a basis in reality”. He claimed to understand the roots of anti-Semitism. His attempt to disguise his anti-Semitic feelings well illustrates that he did not really believe in the possibility of Jewish integration into Christian society in general and into Hungarian society in particular. In other words, though he preached socialist equality, that did not include the integration of the Jews.

³⁶ Péter Ágoston (1874–1925) studied law at the University of Budapest and was a member of the Socialist Party. – Ágoston Péter a szociáldemokrata párt tagja volt. schg He was a minister in Mihály Károlyi’s “Aster Revolution” Government at the end of 1918, and for a week in August 1919 Deputy People’s Commissar for Foreign Affairs during Béla Kun’s short-lived Hungarian Soviet Republic. He subsequently went into exile (Moscow, London and finally Paris).

³⁷ *Huszdik Század* (*The Twentieth Century*), a radical social journal read initially mainly by Jews and former Jews. The first issue appeared, symbolically, in January 1900, as a kind of declaration of the dawning of a new century and a new political and social era.

³⁸ This book had a stormy reception, as it was the first in the twentieth century to discuss the so-called “Jewish Question”. János Gyurgyák: *A zsidókérdés Magyarországon – Politikai eszméletörténet* [The Jewish Question in Hungary – The History of a Political Idea]. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 89.

³⁹ Péter Ágoston: *A zsidók útja* [The Path of the Jews]. Nagyvárad, A Nagyváradai Társadalomtudományi Intézet kiadása, 1917, vol. II. 23.

In the spring of 1919, a Bolshevik government came to power in Hungary, led by Béla Kun, a Transylvanian Jew, and consisting primarily of Jews. However, this Marxist régime lasted less than six months before the prewar monarchy was restored with Miklós Horthy as “Regent” and István Bethlen as Prime Minister. This was the beginning of a “national Christian turn” in Hungary, intended to compensate the defeated Magyars. In the eyes of most Magyars, all the calamities visited upon Hungary between 1914 and Trianon in 1920 were attributable to Jewish involvement in every sphere of life.

The right-wing conservative regime in the interwar period expended little effort to make the local Jews feel at home in the Magyar society. One of the first steps taken against the Jews was the law imposing a *numerus clausus* in the universities. The next step was the efforts of the chief statistician of the Hungarian Central Bureau of Statistics in Budapest, Alajos Kovács, to count the number of Jews in the country. In 1922, he published a paper⁴⁰ which challenged the view that some Jews had successfully integrated into Hungarian society after the 1867 emancipation or had contributed to the country’s modernisation. Nevertheless he admitted that there was a definite need at the time for a “Greater Hungary”, in which the country’s ethnicities absorbed Magyar language and culture and swelled the numbers of Hungarians in statistical terms. The Jews proved themselves more ready than any of the other ethnicities to adopt this policy.

However, it was also the Jews who had imposed a Bolshevik régime and internationalist ideas upon the Hungarian spirit and Magyar national identity. In Kovács’s eyes this was an unforgivable sin. For him this was the point at which the “Jewish magic” evaporated. He sought a “scientific” explanation for the Jews’ behaviour in World War I. In his view, this was their way of taking vengeance on the Hungarian anti-Semitism that had existed for centuries before the emancipation, although it had lain dormant under Dualism (1867–1920), the period when the Jews were their “demographic kin”.

For the Magyars it was essential for the recovery of their self-respect and self-image to exclude the “Other” – in this case the Jews.

In my view Hungarian society, following its defeat at the postwar peace treaties, felt cheated and laid all the blame squarely on the Jews. In Freudian terms: “It is the ‘Other’ that is always responsible for my problems”.

François Fejtő, the Hungarian Jewish French sociologist wrote in 1997 about the thousand years of shared Hungarian–Jewish history.⁴¹ In his view these two ethnicities formed an “odd couple”. In fact, this theory was based on the poet Endre Ady’s assumptions from the beginning of the twentieth century, nearly a century earlier.

⁴⁰ Alajos Kovács: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* [The Expansion of the Jews in Hungary]. Budapest, published by the author, 1922.

⁴¹ François Fejtő: *Magyarság, zsidóság* [Magyars and Jews]. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2000.

Ady characterised this relationship as a love affair, with all its concomitant ups and downs. In 1917 he saw the partnership with the Jews as a blessing and not as a curse, essential to Hungary's future. He believed that Hungarian Jewish integration was necessary and that both sides should do their utmost to make this a successful project. In my view, Endre Ady was a genuine philo-Semite. In the eyes of many Jewish liberals, he represented the ideal Magyar (Christian) intellectual.

In interwar Hungary there were no significant liberal forces capable of supporting Endre Ady's objections to anti-Semitic publications and activities. Hungary was not the only country where the dominant ethnicity had a policy of excluding the "Other". After the adoption of the Nuremberg Laws in Germany in 1935, the proto-fascist regimes in countries like Romania and Hungary, for example, felt free to introduce similar legislation three years later, in 1938. The climate was ripe for promoting the exclusion of the "aliens", namely the Jews.

In our case the question still remains: why did Jewish intellectuals fail to grasp the seriousness of the Hungarian Government's declarations, legislation and actions, especially after the Treaty of Trianon in 1920? It would seem that Jews in Hungary deluded themselves into believing that there were merely a few dozen criminals who, by some mistake, had ended up in positions of power in their country and that this was merely a transient situation.

Below I give a brief account of two careers that exemplify this statement.

Károly Pap (1895–1945) was a typical assimilated Jew, a gifted thinker and writer in interwar Hungary. There were times when he felt Jewish, and others when he felt Hungarian, and sometimes he felt he was both. He also had his communist moments. In short, he was continually trying to find his place in Hungarian society. He was able in his writing to describe his internal conflicts of identity. Born in 1895 in Sopron, on Hungary's border with Austria, his father, Miksa Mihály Pollák, a rabbi with Hungarian nationalistic views, brought up his son to follow him as a rabbi. The young Pollák changed his surname to Pap, which in Hungarian means both priest and rabbi, but soon distanced himself from the Jewish religion. In World War I, he enlisted in the Austro-Hungarian army like a good Hungarian citizen and fought on the Eastern Front. There he encountered impoverished Hungarian peasant-soldiers and had to confront their social background, resulting in his becoming a communist and deserting from the Hungarian army to join the Red Army. Back in Budapest he expressed his inner conflicts in essays focusing on morality and faith. He immersed himself in the study of Christianity and would probably have turned into an ardent Christian had it not been for the winds of anti-Semitism and violent Christian nationalism.

In his book *Zsidó sebek és bűnök* [Jewish Wounds and Sins], published in May 1935, Pap saw the attitude of the "urban liberal Jews" towards the social problems of the Hungarian peasants as flawed. In Pap's opinion urban Jews had no right to interfere

with the Hungarian nobles' treatment of the peasants.⁴² The Magyars should be left to solve their social conflicts on their own and the Jews should not attempt to influence the fate of any other ethnic group. He considered it quite obvious that no Jew should play a leading role in Hungarian politics. The Jews should accept their minority status in Hungarian society and should not make any effort to change it. Pap also tried to understand the anti-Semites' thinking and did, perhaps, understand better than any of his fellow Jews the nature of the failure of assimilation. In his Communist moments Pap saw Jesus as a "proletarian leader" who fought against both assimilated Jews and anti-Semites. Pap summed up his views in a 1934 article challenging the writer László Németh's anti-Semitic pronouncements. On occasion Németh espoused anti-Semitic views, though at other times he tried to understand the Jews' dilemma.

Pap outlined the situation of the Jews in the diaspora and in particular his own position in Hungary. He said that it was with fear in his heart that he took upon himself the task of trying honestly to explain the situation of the Jews in the diaspora both to the Magyars and to the Jews. Pap felt that, on the one hand, the faith of his ancestors, Judaism, permeated his body and soul. On the other hand, his strong sense of Hungarianness provided him with the roof over his head, his language, his writing and his livelihood. "Németh sees me as a foreigner or alien, and a representative of Jewish literature in Hungary", Pap wrote. "I was born a Jew and thus I am indeed a foreigner." He went on to say that he was reconciled to being treated as a foreigner and felt no resentment on this account, neither towards Németh nor other contemporary Hungarian writers. He wanted himself to come to terms with his position as a foreigner, but he depended for his livelihood on the Hungarian language and believed that all Hungarian Jews living and working in Hungary should recognise that they were dependent on the Hungarian language and Hungarian culture. In his view everyone in Hungary committed to this view counted as a Hungarian. In other words, the sense of belonging to a people expressed itself through labour.⁴³

However, while the committed "labourer" should always live for the people he serves, those with a natural predisposition for exploitation will always damage the people amongst whom they live. Exploitation had now, in the capitalist era, become increasingly palpable both in Hungary and in other capitalist societies. The Jews had not only integrated into capitalist society but even advanced to leading positions. In Pap's Marxist view, capitalism and exploitation went hand in hand.

Pap claimed that anti-Semitism sprang from two main causes. One is the ongoing struggle for economic survival and the envy it occasioned, which in his view was an entirely natural reaction from society's majority. The other cause of anti-Semitism,

⁴² "Because it was especially against the Magyar peasant that the Magyar middle and working classes had erred, and the Jewish middle and working classes had no right to make amends for this." See Károly Pap: *Zsidó sebek és bűnök* [Jewish Wounds and Sins]. In *Zsidó sebek és bűnök és publicisták* [Jewish Wounds and Sins and Journalists]. Budapest, Múlt és Jövő, 2000a. 66.

⁴³ Pap (2000a): op. cit.; Károly Pap: *Válasz egy különítményes vallomására* [Response to the Confession of a Death Commando Trooper]. In János Kőbányai (ed.): *A zsidóság útja. Esszék, 1848–1948* [The Way of the Jews. Essays, 1848–1948]. Budapest, Múlt és Jövő, 2000b. 242–247.

however, Pap could not describe accurately: Németh's claim that "every nation has its distinctive cast of mind (or soul)."⁴⁴ While Pap could not support this view, he nevertheless claimed, unlike other Jews like Lajos Hatvany or Pál Ignóty, that it was not tantamount to anti-Semitism.⁴⁵ Pap emphasised that the Jews always did their best to assist the various nations among whom they lived and that this should be born in mind by Németh when formulating his views. Németh acknowledged the fact that Pap was a devoted and loyal Jewish "labourer". While Németh held the Jews responsible for the outcome of the Treaty of Trianon, Pap thought that Németh exaggerated the role they played in the events. Yet at the same time he stated: "Every people should preserve the uniqueness of their spiritual values and it is not advisable that it be mingled with those of others".⁴⁶

During the Shoah Pap was transported to Buchenwald, where he perished.

A second example of the assimilated Jew is provided by Béla Zsolt. Born in 1895 in Komárom on the Slovak border, he moved to Budapest in 1920 and over the following two decades became one of the most prolific authors in Hungary. He published ten novels and numerous articles in journals. In his writings he consistently expressed left-liberal views. He vehemently opposed the right-wing governments of post-Trianon Hungary and sharply criticised the "Agrarians", who glorified a "rural life" soaked in nationalist romanticism. In many of his writings he challenged the chauvinistic view that the supposed purity of the Magyar race was rooted in the Hungarian countryside. In his view, both urban workers and peasants would benefit from adopting the Western urban way of life.⁴⁷ In this respect he was similar to other liberals like Endre Ady, mentioned earlier.

Zsolt was perpetually torn between wishful thinking and harsh reality. He described himself as a man who felt closer to his fellow Christian Magyars than to Jews in other countries. He declared that Jews and Magyars in Hungary were similar with regard to their souls, culture and language, and even had common anthropological roots. He believed in the common fate of the Jews and the Hungarians, until reality slapped him in the face.

Zsolt and his wife left Budapest in the summer of 1939 and moved to Paris, but they soon made every effort to return and caught the last train back to Budapest. In 1942, he was transported by cattle truck to a Hungarian forced labour camp in Ukraine and in 1944 found him in the ghetto of Nagyvárad (Oradea) in Transylvania. At the end of the war, he returned to Hungary still hoping he could help make Hungarian society more democratic. This was the only place he could identify as a writer, here in Hungarian society he could express his views, in his own language and in the national milieu that he knew best. Here he

⁴⁴ Pap (2000b): op. cit. 244.

⁴⁵ Ibid. 245.

⁴⁶ Ibid. 244.

⁴⁷ Béla Zsolt: *Kőért kenyér. (Vezércikkek 1921–1939)* [Bread in Return for Stones. (Leading Articles 1921–1939)]. Budapest, 1939. 49, in an article: „Nagyerdő is nagyvilág” [The forest is also the wide world].

understood and knew exactly how to react to society's every tremor and murmur. Even after his country had rejected him, he still believed that he could change the nation back to the way it had been thirty years earlier.

The quotations below – the last two totally contradicting each other – suggest that Zsolt did not really see any alternative for Hungary than a return to liberal values, even though his feelings had been put to the hardest of tests and he sensed that he really did not have much say in the matter.

My homeland had sent me out to the front, not in order to protect it, but to test my loyalty and my physical limits by forced labour, stigmatization, cruelty, and soldiers behaving like animals, until I either died or began to loathe it enough to betray it. I did almost die but I did not betray my homeland because I am fundamentally incapable of betraying anybody or anything. I did not even come to really loathe it, but rather came into a terrible conflict with it, as if I had been callously rejected by my mother through poisoning me and spending my inheritance on drunken lovers.

...I haven't been able to exchange [my homeland] for another, not even in theory, while the Jews around me continue to dream of Palestine as the new homeland – although this is admittedly a purely theoretical matter at this point.⁴⁸

If my homeland⁴⁹ [...] is sending me to the gas chambers,⁵⁰ then I do not need it anymore [...] ⁵¹
A homeland other than Hungary is of no interest to me.⁵²

In 1945 Zsolt made his way back to Hungary from Switzerland, where he had been taken on Kasztner's train in 1944.⁵³

Zsolt – a writer and journalist like so many of his fellow JewishHungarian writers – could not imagine himself living anywhere other than where he had grown up and could not fully identify with the Zionist ideal of Aliyah to Israel, as this would have meant not just learning a new language but also assimilating into another nation.

In contrast to scientists, physicists, mathematicians, chemists, for example, who (to simplify somewhat) “merely” needed to learn a new language in order to be able to practise their professions in the new homeland, writers needed to adjust to a new way of thinking, to grasp a “new reality”.

Zsolt's “rationalised” theory of the (Hungarian) acquired identity as his “real” identity failed in a most unfortunate fashion. Even the Holocaust could not free him of his addiction to the Hungarian mentality. To him, Zionism seemed utopia and he could not identify with any other Western society.

After the peace treaties and the crystallisation of the various nation states, no room remained for Jews. It was especially difficult for assimilated Hungarian Jews to appreciate the new, dark face of the Central European nationalisms.

⁴⁸ Béla Zsolt: *Nine Suitcases*. Trans. Ladislaus Löb. London, Cape, 2004. 49.

⁴⁹ The Wishnitz synagogue used as the “hospital of the Oradea ghetto in 1944”, see Zsolt (2004): op. cit. 1–4.

⁵⁰ Zsolt began to write his memoirs after the war, in 1945.

⁵¹ Zsolt (2004): op. cit. 49.

⁵² Ibid. 50.

⁵³ On Kasztner's train see Anna Porter: *Kasztner's Train*. London, Constable & Robinson Ltd, 2008.

Knowing what we know today, the inability to process the ‘Other’ – in our case the Jews of post-Trianon Hungary – should not come as a surprise. The newly created, frustrated post-Versailles nation states, Hungary included, could not adopt a liberal, welcoming stance towards the other ethnicities living on their political terrain. They considered that the nation state had to be built on the foundation of a “pure race”. There was no meeting point between the anti-Semites and the assimilated Jews, who were seen as a “threat to the Hungarian race”.

Assimilation in Multi-ethnic Transylvania: A Double Failure – The Case of Ernő Ligeti

Transylvania provides just one of many examples of a multi-ethnic society in Europe, where myths complicated the lives of the various cohabiting ethnicities. Sketching the interrelations between various ethnicities in the Transylvanian triangle – Romanians, Hungarians and Jews – is quite a complicated task. Looking back upon events, we can say that none of these ethnicities acted wisely, even though each found what was to them a rational reason to act as they did.

As in post-Trianon Hungary the postwar agreements proved to be a turning point for Jewish fate in this area. In retrospect it turns out that the Jews in Transylvania before World War I were caught in the Hungarian “honey trap” of assimilation to Hungarian culture, as they really had little alternative. In 1920, however, when Transylvania became part of Romania, the Jews awoke to a new world.

After the Versailles Treaties of 1919–1920, the Romanian nation state, now including the Old Kingdom (the Regat), Transylvania, Bukovina and Bessarabia, became a multi-ethnic entity where only 71.9% of the population was Romanian.⁵⁴ Consequently, it was difficult to find a common denominator for all its inhabitants. On both sides of the Carpathian Mountains (Transylvania and the Old Kingdom), the Jews provided the best pretext for explaining the “malignancies” of the new nationstate. The leading circles in Bucharest seriously believed that these “foreign elements” were impeding the natural development of Romania.

Throughout the nineteenth and the early twentieth century, the Hungarians had treated the Romanians who formed a majority in Transylvania quite cruelly. In order to increase their influence in the area, the Hungarians, who were in a minority, encouraged the Jews to become their “statistical brethren”. In return, the Jews would receive equal rights. Since the Jews had no ties to any neighbouring land, they were prepared to declare their loyalty to the Hungarian language and culture.

The Kolozsvár (Cluj)-born Jewish writer Ernő Ligeti, né Lichtenstein (1891–1945), published books and articles in the interwar period suggesting that he had not assimilated the changes in the mentality of the nations surrounding him. In retrospect, it would seem he deliberately kept his eyes firmly shut. He believed that assimilated Jews had a chance

⁵⁴ Institutul Central de Statistică. Bucureşti, 1930. XXIV.

of being part of Hungarian society and wanted to persuade, first and foremost himself, but also the Magyars, that Jewish intellectuals like himself should form part and parcel of the society in which he lived. This was his credo regardless of the situation that prevailed in real life. He was trapped in his misconception of a liberal society. He represented the views of a large part of assimilated Jewry as well as a thin stratum of both Romanian and Hungarian intellectuals in Romania who believed in a liberal and democratic society.

Ligeti began his journalistic career at *Nagyvárad Napló*, a liberal *daily* in Nagyvárad, which also launched the career of the well-known Hungarian poet and journalist Endre Ady in 1900.⁵⁵ Later Ligeti matured into one of the leading journalists at Kolozsvár's *Keleti Újság*, which in 1927 became the official paper of the Hungarian Party in Transylvania. In the 1920s, these were the two leading Hungarian liberal newspapers in Transylvania. The Romanian nationalist revival in Transylvania began long before World War I: the Romanian National Movement in Ardeal (the Romanian name for Erdély/Transylvania – *trans.*), the Banat and Hungary was founded as early as 1881. The Hungarian authorities dealt harshly with the Romanian national leaders and some of them were arrested.

During World War I, when Ligeti was studying law at the University of Kolozsvár, he was aware of the tension between the two ethnic groups but did not appreciate its gravity. As early as 1911, the Hungarian writer Károly Kós (1883–1977)⁵⁶ had noted the increasing tensions between Hungarians and Romanians. After the war, the young Transylvanian author Ligeti became aware of the rift between the various ethnicities. Influenced by this atmosphere he wrote his novel, *Föl a bakra* [Up into the Driver's Seat] (1925), describing the typical “ethnic” characters in his hometown Kolozsvár: Romanians, Hungarians and Jews. This novel is characterised by a great deal of irony. The heroes are trying to find their places in life after the war. They try to understand the changes and find ways of dealing with the new situation. Péter Elekes, a Hungarian junior bank clerk promises that he will not interfere in the lives of other minorities. He is depicted as a constantly conflicted, hesitant Hungarian,⁵⁷ while the other Hungarian characters in the novel are mourning the “loss” of Transylvania. Though Elekes was – as mentioned – initially indifferent to the changes that occurred in 1918, he gradually began to take an interest in the fate of the Hungarian minority in Transylvania and followed events with growing anxiety.

Another protagonist, Ștefănescu, on the other hand, a high-ranking Romanian officer, confidently⁵⁸ assures the Hungarians that he will not prevent them from dancing the csárdás.⁵⁹

⁵⁵ Nándor Hegedűs: *Ady Endre nagyvárad napjai* [The days of Endre Ady in Nagyvárad]. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet, 1957. 11.

⁵⁶ Lajos Kántor: Ligeti Ernő – és amit átélt [Ernő Ligeti – and what he lived through]. *Kortárs.* (2002), 2–3. 148

⁵⁷ Ernő Ligeti (1925): *Föl a bakra* [Up into the Driver's Seat]. Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1925. Elekes is mentioned several hundred times in the book as one of the “anti-heroes” of the new regime.

⁵⁸ Ibid. 40.

⁵⁹ The Hungarian dance. Ibid.

In the aftermath of the war Romanian, Hungarian, Szekler (an ethnically distinct, Hungarian-speaking group of over half a million in central Transylvania – *trans.*) and “Saxon” (German) “National Councils” were established and one or other of these groups would march down the main streets of Kolozsvár almost every day.⁶⁰ Ligeti describes the situation through the comment of Elekes’s wife, Mariska, as she watches, stunned, Romanian soldiers marching in the Transylvanian city: “I would never have imagined that there were so many Romanians in the world”.⁶¹

Stern, the Jewish character in the book is a journalist like Ligeti and speaks of Jewishness being deeply rooted in Hungarian culture and about his difficulties in trying to adapt to the Romanian regime. Stern does not deny the fact that he is Jewish but reminds the reader of his Hungarian cultural roots and his aspiration to live in a liberal society.

Ligeti explains to his readers his definition of “Transylvanism”. “Every ethnicity should be tolerant of every other and have equal rights to its own language and culture.”⁶² *Live and let live* was Ernő Ligeti’s credo. He begged his Hungarian kinsmen not to allow their thoughts and feelings to be ensnared by nationalistic slogans. For himself as a Jew, he demands the right to define himself as a Hungarian: the right to write in Hungarian, his mother tongue, without being reviled for it. There should be only one goal – peaceful coexistence. “We Transylvanians are incurable romantics”,⁶³ says Ligeti, via Stern’s words.

In the 1920s, Ligeti voiced his conviction that there was an unbreakable bond between the Hungarians in Transylvania and in Hungary. This situation, however, lasted only until 1918, when each ethnic group tried to redefine its national identity and to ensure its presence in the area it inhabited. There was no tolerance toward “the foreigner”, “the Other”. Ligeti, who as a liberal always claimed he was for peaceful change, became disillusioned. He was filled with nostalgia for the era of the emperor Franz Joseph.

At this time, too, Ligeti collaborated closely with the Hungarian Transylvanian journalist Árpád Paál (1880–1944), a leading light in liberal circles before he became an extreme right-wing anti-Semite. They were among the founding members of the Hungarian Writers’ Association of Transylvania, the *Erdélyi Szépmíves Céh*,⁶⁴ membership of which was open to all those writers and poets in Transylvania who wrote in Hungarian during the years 1928–1944. Many of its members were Jewish.⁶⁵

In 1934, after working for *Keleti Újság*, Ligeti founded in Kolozsvár the weekly *Független Újság*, an independent paper with liberal views which he hoped would be

⁶⁰ Ibid. 53.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid. 64.

⁶³ Ibid. 112.

⁶⁴ Lajos Kántor: Ligeti Ernő – és amit átélt [Ernő Ligeti – and what he lived through]. *Kortárs.* (2002), 2–3. 144–150.

⁶⁵ Ferenc Galambos: [Erdélyi Helikon repertórium 1928–1944](#).

a counterweight to the growing fascist press.⁶⁶ In 1940, the northern part of Transylvania again became a part of Hungary and the anti-Jewish laws enacted between 1938 and 1940 came into force here, too, and in 1943 Ligeti moved to Budapest where he began working for the right-wing daily *Magyar Nemzet*. Although he had a letter of safe conduct from the Hungarian authorities, which meant that he could not in principle be executed, he was nevertheless murdered by the Hungarian fascists of the Arrow Cross in January 1945.

As early as in 1922, Ligeti articulated his views on national identity: “Identification with a particular nation is rooted in culture”.⁶⁷ In his view, ethnonational identity is based on historical memory. In spite of the fact that the Hungarian nation refused to accept an assimilated Jew like himself, he considered himself Hungarian in every respect. He had been born into Hungarian culture and could express himself only in Hungarian. Yet he doubted the Magyars’ goodwill towards the Jews. On the other hand, he thought they were right in thinking that Jews could never form an integral part of Hungarian society, neither in Hungary nor in Transylvania.

In contrast to most of the Transylvanian Jewish Hungarophiles, Ligeti dreamed of cooperation with the Zionists,⁶⁸ who were as disappointed by the inability of both (apparently liberal) Romanians and Hungarians, to achieve the goal of integration. At the same time he was aware of the fact that this kind of cooperation was, very likely, wishful thinking. Ligeti was appreciative of the Transylvanian Zionist Movement’s understanding of the postwar Hungarian Government’s new discriminative legislation. In other words, as a Hungarophile he had doubts about his own conduct.

In his eyes the Romanians were trying to separate the Jews from the Magyars by suggesting that the former should be “Zionists”. The Jews should focus on their own national aspirations and not try to be part of the Hungarian national movement. This sounded reasonable to Ligeti, although he was somewhat sceptical about the reasons for the Romanians’ promotion of the Jewish national movement. He suspected that their ulterior motive was to boost the size of the Romanian population statistically, just as the Hungarians had striven to do so before 1918. In order to do this, they would first have to separate the Jews from the Hungarians.

Ligeti was concerned about the new trends in Hungarian internal policy. The Transylvanian Jewish writer was worried that the new Christian trend in Hungary meant exclusionist behaviour towards the Jews. The first significant step in this direction by the post-Trianon

⁶⁶ See for example the right-wing Hungarian paper *Erdélyi Lapok*, founded in Nagyvárad in 1932. This paper was financed and politically supported by the Hungarian Catholic Church.

⁶⁷ Ernő Ligeti: A zsidó kérdés Erdélyben?! In Ernő Ligeti: *Erdély vallatása*. Kolozsvár, 1922. 75–87.

⁶⁸ Ernő Ligeti: *Ibid.* 81

Hungarian Government was the introduction of the *numerus clausus* limiting the number of Jewish students in the universities.

According to his own testimony, what bothered Ligeti in 1922 was not the definition of his own identity but, much more, the Magyars' perception of the Jews. In spite of his ability to profoundly appreciate the changes which the Hungarians had undergone and which no longer allowed any mental and emotional freedom of expression, what was unable to fully appreciate was the ever darker aspects of this "Christian-national" turn. Ligeti's attempt to convince himself and those of his fellow Jews who were Hungarophiles of their Hungarianness proved unsuccessful. The more the Hungarians treated the Jews as foreigners, the more the Jews strove to express their "Hungarianness" in every possible way. The Magyars accused them of trying to climb onto a train that was not at all inclined to take them on board.

Ligeti's approach runs directly counter to Anthony D. Smith's theory of ethno-symbolism.⁶⁹ According to the ethno-symbolists, amongst whom we also find Montserrat Guibernau and John Hutchinson,⁷⁰ the identity or self-definition of the nation continually adjusts to prevailing circumstances. Historical memory and ancient myths, however, remain intact down the generations.

According to Ligeti, what he called "acquired identity" is the individual's fundamental identity, from which no escape is possible: it becomes second nature. Ligeti characterised as "mood swings" (his term) those times that the Jews recalled their ancestors and their ties with the Orient. He saw no need for them to deny their past. He supported this with the example of the prominent English statesman Disraeli. It was common knowledge that the latter's ancestors "never sat at King Arthur's round table".⁷¹ Ligeti tried to shed light on this both for himself and his readers: Jews can be part of Hungarian society in spite of their otherness. They are still wholly Hungarian.

Unfortunately, Ligeti's theory that the individual's acquired identity is pre-eminent, proved to be untenable. The Magyars could not truly accept their Jewish fellows. They saw the Jews as a threat who tried to control their lives, depriving them of their values, or worse: forcibly replacing them with their own.

In his indictment of the Hungarians he tried to make them appreciate how the Hungarian community regarded a Jew as a good Jew when opened his wallet but not his mouth. Ligeti wanted the Hungarians to change their ways. This was wishful thinking deriving from the feeling that he himself could never be anything but Hungarian and he could not imagine Hungarian culture without Jewish influence.

He was astounded that many Hungarian nationalist theorists believed that "authentic" Hungarians were those who tilled the soil. Ligeti ridiculed the "earthbound, provincial Hungarians", as he called them, who claimed that the land of Transylvania belonged to those who had never abandoned it, meaning the farmers and the peasantry. These

⁶⁹ Anthony D. Smith: *Myth and Memoirs of the Nation*. Oxford, Oxford University Press, 1999.

⁷⁰ Montserrat Guibernau – John Hutchinson (eds.): *History and National Destiny: Ethnosymbolism and its Critics*. Oxford, Blackwell, 2004.

⁷¹ Ernő Ligeti: A zsidó kérdés Erdélyben?! In Ernő Ligeti: *Erdély vallatása*. Kolozsvár, 1922. 83.

provincial Hungarians accused the Jews of being the first to flee the sinking ship in times of crisis. In contrast to the view of the Hungarian nationalist press, that the Jews were unreliable internationalists, Lipót Kecskeméti, Nagyvárad's Neolog Chief Rabbi refused to abandon his congregation in order to serve as Chief Rabbi in Budapest, even though it would have meant a significant promotion for him. For Ligeti, Kecskeméti, who had profound knowledge both of the Hungarian language and of Judaism, embodied the ideal of the Hungarian Jew.

After the period under discussion here, that is 1918 to 1940, Ligeti published a book summarising the unfortunate fate of the Hungarian minority in Transylvania in the preceding two decades.⁷²

Four years later he and his wife were killed by the Hungarian Arrow Cross.

Summary

The three Jewish intellectuals discussed here, journalists and authors in the Hungarian cultural sphere, Pap and Zsolt in Budapest and Ligeti in Kolozsvár, all clung to that Hungarian cultural sphere with all their might to the bitter end. This was the only culture they could live and breathe in. They were masters of the language with all its nuances. They shared both the joys and the tribulations of the Hungarian people. These three men of letters reached the peak of their careers and creativity between the two world wars and watched with profound sorrow and dismay the process of the Jews' exclusion. Although they tried to deny the reality, they gradually came to understand that after the First World War the situation of the Jews in society underwent a change and had to admit that the concept of the nation state could never be receptive towards any minority, and especially not to the Jews.

In spite of, or perhaps because of, the fact that he lived in Transylvania, Ligeti was the first of the three to notice, in 1922, that the Magyars in the new Hungary had begun to distance themselves from their fellows, the Jews. Ligeti, who fell between the two stools of the Romanians and the Hungarians was already aware in 1921 of the first steps that the Hungarians in Budapest were taking against the Jews.

In contrast to most assimilated Jews and converts, Pap in Budapest understood that the Jews stood no chance of integrating into Hungarian society. He therefore pleaded with his fellow Jews to give up their dream of assimilation and to admit that they were a minority and, above all, that they should not try to tell the Hungarians how to run their country.

The most reluctant of the three to understand that the Hungarians would never accept the Jews as Hungarians was Béla Zsolt. In his writings he did everything he could to try and convince his Christian Magyar readers that his identity and his culture was wholly and exclusively Hungarian and begged them not to betray him or reject him. Yet at the same time he was obliged to admit that the majority society would never truly accept him.

⁷² Ernő Ligeti: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete – Emlékirat* [Palma sub Pondere. The Intellectual Life of a Generation – A Memoir]. Kolozsvár, Fraternitas, 1941.

All three refused to believe that their homeland would reject them. Pap was dispatched to a concentration camp, where he died, while Ligeti was shot in broad daylight by the Arrow Cross in January 1945. Only Zsolt, miraculously, survived.

Bibliography

- Ágoston Péter: *A zsidók útja*. Nagyvárad, Nagyvárad Társadalomtudományi Társaság, 1917.
- Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2000.
- Filep Tamás Gusztáv: *Ligeti Ernő – Egy urbánus transzilyanista*. Budapest, MMA Kiadó, 2019.
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméletörténet*. Budapest, Osiris, 2001.
- Hegedűs Nándor: *Ady Endre nagyvárad napjai*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet, 1957.
- Kántor Lajos: Ligeti Ernő – és amit átél. *Kortárs*, 46. (2002), 2–3. 144–150
- Katz, Jacob: *From Prejudice to Destruction. Anti-semitism 1700–1933*. Cambridge, Harvard University Press, 1982.
- Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest, szerzői kiadás, 1922.
- Lichtmann Tamás: *Pap Károly*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.
- Lichtmann Tamás: *Az igazságkereső Pap Károly*. Budapest, Múlt és Jövő, 2001.
- Ligeti Ernő: *Föl a Bakra*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Szépművés Céh, 1925.
- Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Kolozsvár, Fraternitas R.-T., 1941.
- Ligeti Ernő: Erdély zsidósága. In Kőbányai János (szerk.): *A zsidóság útja. Esszék (1848–1948)*. Budapest, Múlt és Jövő, 2000. 253–260.
- Macartney, Carlile A.: *A Short History of Hungary*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1962.
- Pap Károly: *Zsidó sebek és bűnök. Vitairat. Különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, Kosmos, 1935.
- Pap Károly: *Zsidó sebek és bűnök és más publicisztikák*. Szerkesztette Nagy Sz. Péter, Sebes Katalin, Kőbányai János. Budapest, Múlt és Jövő, 2000.
- Pap Károly: Válasz egy különítményes vallomásra. In Kőbányai János (szerk.): *A zsidóság útja. Esszék (1848–1948)*. Budapest, Múlt és Jövő, 2000. 242–247.
- Porter, Anna: *The Kasztner Trains. The True Story of Rezső Kasztner, Unknown Hero of the Holocaust*. Vancouver, Douglas & McIntyre, 2007.
- Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. II. kötet. București, Editura Institutului central de statistică, 1930.
- Smith, Anthony D.: *Myth and Memoirs of the Nation*. Oxford, Oxford University Press, 1999.
- Zsolt Béla: A nagyerdő és a nagyvilág. In Zsolt Béla: *Kőért kenyér. Vezércikkek 1921–1939*. Budapest, (k. n.), 1939. 46–52.
- Zsolt, Béla: *Nine Suitcases*. London, Random House, 2004.